

УДК 327:316.647:327.39(477)

О.В. Мендрін

**КОНСТРУЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ІНШОГО В
КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ**

У статті розглядається процес конструювання зовнішньополітичної ідентичності держави як ключового елементу ідентитарної політики, зокрема через механізм іншування. Досліджується типології «Іншого» та методологічні підходи до аналізу зовнішньополітичного дискурсу, підкреслюючи його роль як інструменту формування та легітимації національної ідентичності. Автор аналізує еволюцію зовнішньополітичної ідентичності на прикладі України, розглядаючи основні нормативно-правові документи, що визначали зовнішньополітичний курс: «Про Основні напрями зовнішньої політики України» (1993), «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України» (2010), «Стратегія зовнішньополітичної діяльності України» (2021). Особлива увага приділяється дискурсивному зсуву у сприйнятті ключового зовнішнього актора – від концепції стратегічного партнерства до визначення його як екзистенційної загрози, що кардинально вплинуло на усю парадигму безпеки. Прослідковується трансформація безпекової доктрини від ідеї нейтралітету та позаблоковості до безальтернативного курсу на євроатлантичну інтеграцію. Робиться висновок, що зовнішньополітична ідентичність формується як динамічний дискурсивний конструкт, що активізується через владні тексти та практики, які, у свою чергу, легітимізують певні політичні дії, що можна простежити на прикладі еволюції українського зовнішньополітичного нормативного дискурсу.

Ключові слова: ідентитарна політика, зовнішньополітична ідентичність, Іншування, зовнішня політика держави, конструктивізм в міжнародних відносинах, символічна політика, публічна дипломатія.

DOI 10.34079/2518-1521-2025-15-43-114-126

Проблема формування зовнішньополітичної складової ідентитарної політики набуває все більшої ваги в сучасних умовах триваючого широкого дискурсу навколо питання про переоформлення системи міжнародних відносин, а також з огляду на намагання певних держав світу переосмислити своє місце в такій системі, що наразі формується, як на дискурсивному, так і на рівні практичного створення нових союзів та зміни усталених центрів впливу. Важливою проблемою реалізації державної політики, в контексті зазначених змін, є вибудовування зовнішньополітичної ідентичності держави, як продовження та обґрунтування у публічному дискурсі власної зовнішньої політики, її пріоритетів та способів реалізації. При цьому, на операційному рівні, важливою частиною вирішення проблеми виступає визначення та практичне застосування інструментарію формування такої зовнішньополітичної ідентичності, з урахуванням як специфіки реалізації політики в конкретній країні, так і світового досвіду.

Незважаючи на певне посилення академічної уваги до вивчення сутності та механізмів формування зовнішньополітичної ідентичності, а також спроб перевизначення такої ідентичності в контексті євроінтеграційних процесів в Україні, часто поза увагою дослідників лишались питання її змістовного наповнення та інструментального забезпечення. Серед вітчизняних дослідників, які найбільшою

мірою звертались до вивчення зовнішньополітичної ідентичності, можна визначити О. Матієк, Л. Угрин, Ю. Цирфу, К. Шинкарук. Щодо зарубіжних науковців, то з-поміж великого масиву дослідників, слід зазначити авторів монографічних досліджень С. Гузіні (Stefano Guzzini), Т. Тамакі (Taku Tamaki), Е. Тульмець (Elsa Tulmetz), які в своїх роботах запропонували широкий виклад способів формування зовнішньополітичної ідентичності в різних країнах та її впливу на визначення зовнішньої політики досліджуваних ними держав.

Аналіз динаміки наукових публікацій свідчить про те, що процес формування зовнішньополітичної ідентичності пригортав певну, втім, доволі обмежену увагу вітчизняних дослідників. Співставляючи як кількісно, так і змістовно, вітчизняний та світовий академічний доробок із зазначеної проблематики, можна помітити, як низку спільних, загальних тенденцій, так і певні суттєві відмінності. Об'єднуючим складником виступає конструктивістська парадигма, як методологічна основа та певна оптика розгляду способів формування зовнішньополітичної ідентичності, а також дослідження її через вивчення конкретних кейсів (використання методу кейс-стаді). Серед відмінних характеристик слід зазначити: а) більшу концентрацію вітчизняних науковців на «викликах», спричинених наслідками інформаційної складової російсько-українського конфлікту, б) скерованість на вирішення нагальних практичних завдань, пов'язаних із безпекою та пошуком шляхів зміцнення національної єдності, в) увагу до ролі медіа у сприянні зміцненню національної ідентичності та формуванню позитивного міжнародного іміджу країни.

Втім, часто вітчизняні дослідники, звертаючись у своїх розвідках до концепції «зовнішньополітичної ідентичності», не вдавались до експліцитного визначення поняття (Шинкарук, 2009), вбачали у виокремленні зовнішньополітичної ідентичності ознаки «атомізації» та «ігнору[вання] [...] у дослідженні національної ідентичності зовнішніх акторів» (Угрин, 2016, с. 366). Зарубіжні публікації дають більш широкий репертуар кейсів та способів інтерпретації зовнішньополітичної ідентичності, використовуючи на позначення останньої такі поняття як «foreign policy identity» (найбільш наближений до вітчизняного розуміння переклад, а також більш поширене в зарубіжному академічному дискурсі поняття), «international role identity» та «foreign policy discourse identity». Останні поняття, попри свою меншу поширеність, видаються більш функціональними в контексті дослідження процесів формування складових ідентитарної політики, адже безпосередньо вказують на способи та певний «локус» формування і середовище поширення уявлень про зовнішньополітичну ідентичність, інструментальні характеристики, розгляду яких присвячена дана публікація.

Мета цієї розвідки полягає у дослідженні способів реалізації владних стратегій конструювання офіційного політичного дискурсу щодо образу «зовнішньополітичного Іншого» як інструменту формування та легітимації ідентитарної політики сучасної України.

Політика ідентичності, яку проводить держава, в Україні стає все більш нагальною потребою сьогодення: про це засвідчують як результати експертних опитувань (Центр Разумкова, 2017, с. 78), так і бодай слабкі та вкрай несистемні спроби владних еліт зафіксувати в нормативних документах принаймні окремі складові ідентитарної політики держави. До таких несистемних та початкових спроб можемо віднести ухвалений в 2022 році закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (Закон України № 2834-ІХ, 2022). Водночас, слід зазначити, що політика ідентичності (ідентитарна політика) виступає важливою частиною державного управління та напрямом

діяльності, який імпліцитно або експліцитно, але завжди присутній в діяльності сучасних держав.

Політику ідентичності ми можемо визначати як «процес цілеспрямованого планування та здійснення сукупності нормативно оформлених дій політичних акторів (передовсім, державних інститутів), що скеровані на конструювання певного уявлення про єдність соціальної спільноти» (Мендрін, 2023, с. 54). В Україні політика ідентичності визнавалася як відсутня або вкрай невиразна низкою експертів, які були опитані Центром Разумкова в межах підготовки проекту «Концепції формування загальнонаціональної ідентичності громадян України» (Центр Разумкова, 2017, с. 79). Вже зазначений Закон України «Про основні засади...» (Закон України № 2834-ІХ, 2022) можна вважати певною відповіддю як на артикульовану експертами необхідність системної державної роботи, так і на потреби часу. Втім, слід визнати, що ухвалений закон визначався розмитістю та відсутністю чітко закріпленого розуміння як певних проєкцій ідентичності (в документі визначення національної та громадянської ідентичностей перетинаються), так і способів її формування, репертуар яких міг би бути більш широким, з огляду на світовий досвід ідентитарної політики.

Слід зазначити, що важливою частиною політики ідентичності виступає процес формування та підтримання зовнішньополітичної ідентичності, який дозволяє окреслити позиції держави у системі міжнародних відносин, а також надає громадянам розуміння місця держави у світовому політичному просторі.

Зовнішньополітичну ідентичність (ЗПІ), в межах даної розвідки, визначатимемо як соціально сконструйоване уявлення, яке дискурсивно формується на рівні держави про себе як актора міжнародних відносин, і визначається через взаємодію з іншими державами та іншими міжнародними акторами і є виявом її інтересів у світі, а також фактором зовнішньої політики. Інструментальна насиченість політики у формуванні зовнішньополітичної ідентичності визначається низкою чинників: від типу політичного режиму до спроможності політичних еліт залучати такий інструментарій, спираючись на наявні можливості, забезпечені легітимністю політичної еліти. В різних типах політичних режимів, в залежності від участі та залученості політичних акторів, ЗПІ формується у різний спосіб – в демократичних, – вона артикулюється народом, через процедуру виборів відповідного кандидата або тим самим кандидатом / політичними елітами, які намагаються здобути підтримку громадян і тому спираються на їхні побажання, інформацію про що вони отримують з різного типу джерел. Можливі й інші способи, наприклад, в авторитарних режимах, особливо в умовах панування масових настроїв ресентименту, така ідентичність може формуватись на підставі сек'юритизації «історичної правди» та традиційних основ державності, проголошення себе окремою цивілізацією, що формує свій тип демократії, а також наративі зраженості та знаходження в оточенні ворогів, боротьба проти яких становить основний зміст існування держави у світі. Рівень легітимності також стає важливим чинником, адже суттєво впливає на можливості акторів при здійсненні державної політики.

Важливим процесом в конструюванні ідентичності виступає визначення символічних кордонів, які відрізняють уявлену (за Б. Андерсоном) спільноту Нас від Інших. Цей процес визначення кордонів, виступає принципово важливим і, в той же час, є комплексом певних підпроцесів, зокрема, наділення як однієї так і іншої спільноти певними рисами, в залежності від типу такого Іншого. При цьому варто зауважити, що при формуванні зовнішньополітичної ідентичності важливими є декілька типів Іншого.

В сучасних ідентитарних дослідженнях виокремлюють низку підходів до визначення критеріїв Іншування (Othering): за знаходженням локусу кордону,

відношенням між Нами та Іншим та його кількісними характеристиками. За цими трьома критеріями вибудовується певна типологія, що її можна представити як набір бінарних опозицій, які визначають типи Іншого, а саме: зовнішній та внутрішній, агоністичний та антагоністичний, темпоральний та спатіальний, єдиний та множинний, значимий та той, що не виступає таким (Мендрін, 2021, с. 76). До певної міри, кожен із виокремлених на основі цих критеріїв типів Інших може бути залучений до процесу вибудовування зовнішньополітичної ідентичності.

Зазначений поділ на «внутрішнього» та «зовнішнього» Іншого має ключове значення не тільки для процесу національного будівництва, оскільки він безпосередньо пов'язаний із визначенням територіальних та соціальних меж політичної спільноти. Визначення зовнішніх загроз сприяє консолідації нації, дозволяє окреслити зовнішніх ворогів та союзників, а також нейтральні країни. Тоді як конструювання внутрішніх «інших» може призвести до глибоких суспільних розколів. Цей поділ є базовим аналітичним інструментом для розуміння стратегій, що застосовуються для інтеграції або виключення певних груп у межах держави. Конструювання зовнішнього Іншого, хоча й ефективно для мобілізації, може призвести до ескалації міжнародних конфліктів та ізоляціонізму. Таким чином, розмежування зовнішнього та внутрішнього Іншого є критично важливим для аналізу політики ідентичності.

Важливим для формування зовнішньополітичної ідентичності, за певних умов, стає визначення темпоральних кордонів і відповідного Іншого, який, на думку Т. Дієза, зокрема, присутній в інтерпретації європейського минулого як Іншого для самої Європи. Усвідомлення повернення до такого минулого може ставати важливим чинником впливу на політику, зокрема, як показують Т. Дієз та А. Хігашіно, позначатись на процесі євроінтеграції, розширення Європейського Союзу (Diez, 2004, с. 326). Втім, більш поширеним виступають спатіальні (просторові) кордони, які можуть окреслювати як окремі країни, так і регіони чи навіть континенти. За певних умов політичні актори вдаються до більш складних конструктів, що може також бути пов'язаним із залученням «потрібних» геополітичних складових, дозволяючи вибудовувати, наприклад, дискурс щодо спільності «країн Глобального Півдня».

Розуміння характеру політичної взаємодії вимагає розрізнення між антагонізмом, що передбачає сприйняття «Іншого» як ворога, та агонізмом, де «Інший» є легітимним суперником. Ця дихотомія дозволяє аналізувати стабільність як міжнародних, так і внутрішніх політичних відносин, а також оцінювати потенціал для конструктивного діалогу чи деструктивного конфлікту. Теоретично вона тісно пов'язана з ідеально-типовими культурами взаємодії, які розробив Александер Вендт. В його концепції «ворог» відповідає антагоністичному Іншому, який формується в межах Гоббсівського культурного типу, тоді як «конкурент» – агоністичному (в типології А. Вендта – Кантівському) (Wendt, 1999, с. 257-258).

В межах розрізнення базового та значущого Іншого, так само як і агоністичного та антагоністичного, можна говорити про їхню інструменталізацію в періоди сталого мирного розвитку та в умовах конфлікту. Якщо базовий Інший виступає в якості об'єкту для співвідношення, «погляду на себе з точки зору інших» (O'Neil, 2010, с. 740), стає «основою для формування кордонів, що не створюють [підстави] для суттєвого ціннісного розмежування» (Мендрін, 2023, с. 127), то значущий Інший, на думку А. Триандафілліду, визначає «зовнішню групу, яка вплинула на розвиток ідентичності нації своєю «надихаючою» або «загрозливою» присутністю» (Triandafyllidou, 2001, с. 32). В процесах конструювання зовнішньополітичної ідентичності, такий значущий Інший радше виступає як ворог, відносно якого, як антагоністичного Іншого, вибудовуються чіткі кордони, що мають, в тому числі,

пояснити, причину конфлікту, надати аргументи для публічного дискурсу про сутнісну невідповідність рис, які характеризують Нас та Інших. Перебіг великих конфліктів XX-XXI століть дозволяє побачити, що навіть попри те, що кожна зі сторін військового протистояння представляли декілька країн, в кожній з них пропаганда вибудовувала картину єдиного ворога, основними рисами якої ставали або представники однієї з ворогуючих держав, або колективний «портрет», що уособлював риси, які дискурсивно представлялись як найбільш загрозливі та неприпустимі. Отже, в таких випадках можна говорити про єдиного Іншого.

Агоністичний Інший, відповідно, має визначатись як «конкурент» або «суперник». Попри наявність глибоких розбіжностей, його існування визнається легітимним. Власна ідентичність утверджується через змагання, дебати та конкуренцію, а не через війну на знищення. Такий підхід уможливує існування плюралістичної демократії. Агоністичний Інший виступає як значима основа для вибудовування символічного кордону, а також дозволяє співвідносити Нас із собою, вибудовуючи союзи, обґрунтовуючи напрями подальшого розвитку.

Можливість дихотомії єдиний/множинний Інший обумовлена переходом від класичної моделі, де нація визначає себе через протиставлення одному головному «Іншому» (наприклад, імперії), до розуміння, що в сучасному глобалізованому світі ідентичність формується у складному полі взаємодії з багатьма «Іншими» одночасно. Водночас, слід зазначити, що множинні Інші домінують серед базових та, меншою мірою, агоністичних Інших, в той час як антагоністичні відносини передбачають, як показує історичний досвід, виокремлення єдиного Іншого. Тож, можна зазначити, що єдиний Інший часто домінує в періоди гострих конфліктів або на етапі становлення державності, коли необхідна максимальна консолідація держави-нації. Натомість множинні Інші характеризують більш стабільні та відкриті суспільства, що мають різноманітні економічні, культурні та політичні зв'язки. Ідентичність у цьому випадку є більш гнучкою та багатошаровою.

Процес конструювання зовнішньополітичної ідентичності – формується та знаходить своє втілення в різного типу дискурсивних практиках – від поширення певного нарративу в публічних виступах представників політичної еліти, до закріплення певного бачення в нормативних, регламентуючих документах та втілення в укладених багато та двосторонніх договорах та міжнародних угодах. З огляду на складність такого «тексту», який є надзвичайно широким, охоплюючи не лише письмові документи, а й будь-яку значущу сукупність: філософські, суспільно-економічні чи політичні практики, соціальні інституції та культурні структури та ієрархії, його дослідження не може бути забезпечене залученням одного методу та вираженням у виключно кількісних характеристиках. Для деконструкції дискурсів зовнішньополітичної ідентичності можуть бути використані декілька ключових методів дослідження: дискурс-аналіз, фрейм-аналіз, а також нарративний аналіз. Які дозволяють зрозуміти як владні відносини визначають нарративи, що стають домінуючими, або маргіналізуються; яким чином політичні актори «фреймують» проблеми, тобто обирають контекст та висвітлюють певні аспекти реальності для просування конкретної інтерпретації чи рішення; аналізують та типологізують біографічні нарративи держави за категоріями для виявлення глибинних уявлень про себе та інших. Власне, деконструкція виступає потужною аналітичною практикою, яка дозволяє виявляти внутрішню нестабільність тексту, що робить її особливо потужним інструментом для розкриття прихованих ідеологічних засад політичної сфери.

Важливою частиною дискурсивного формування зовнішньополітичної ідентичності виступають нормативні документи, які регламентують зовнішню політику

держави, визначають основні пріоритети, завдання та принципи, на яких вона має ґрунтуватись, фіксують офіційну позицію держави в певний історичний момент, відображаючи її уявлення про власне місце у світі, національні інтереси, коло партнерів та джерела загроз. Водночас, такі документи визначають інструментарій конструювання зовнішньополітичної ідентичності. Аналіз цих документів дозволяє простежити еволюцію не лише зовнішньополітичного курсу, а й самої зовнішньополітичної ідентичності, що перебуває у постійному процесі конструювання та переосмислення. Для України, яка протягом трьох десятиліть незалежності пройшла шлях від становлення державності до захисту свого суверенітету в умовах збройної агресії, така еволюція є особливо драматичною та показовою. Для сучасної України, можемо визначити наступні нормативно-правові документи:

1) Про Основні напрями зовнішньої політики України. Постанова ВРУ № 3360-ХІІ від 02.07.1993 (Постанова ВРУ Про Основні напрями зовнішньої політики України, 1993) (втратила чинність із набуттям чинності наступним документом).

2) Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України № 2411-VI від 01.07.2010 (Закон України Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України, 2010) (чинний із змінами від 2014 (2), 2017 (2), 2018 (1), 2022 (1) та 2025 (2) років).

3) Стратегія зовнішньополітичної діяльності України. Указ Президента України № 448/2021 від 26.08.2021 (Указ Президента України № 448/2021, 2021).

Порівняльне вивчення цих трьох документів дозволяє виокремити низку важливих для характеристики процесу конструювання зовнішньополітичної ідентичності аспектів.

Визначення «національних інтересів» виступає сутнісним ядром будь-якої зовнішньополітичної доктрини. Формулювання цих інтересів відображає не лише об'єктивні потреби держави, але й рівень її політичної зрілості, домінуючі уявлення про власну роль та місію на міжнародній арені. Еволюція цього концепту в українському зовнішньополітичному дискурсі стає яскравим свідченням трансформації такого усвідомлення від етапу самоствердження до етапу боротьби за існування, отже, порівняльний аналіз зазначених документів дозволяє говорити про дискурсивний зсув у визначенні фундаментальних інтересів України.

Так, у 1993 році дискурс національних інтересів був зосереджений на фундаментальних завданнях, які стояли перед державою, яка стала незалежною. Першою ж групою інтересів визначались «стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані з забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності» (Постанова ВРУ № 3360-ХІІ, 1993), що свідчить про усвідомлення безпекових викликів від початку державотворення. Це був дискурс становлення: документ став спробою концептуально осмислити місце України, її інтереси та принципи поведінки у складному, різноманітному і суперечливому світі. Він закладав основи політики балансування між різними центрами сили, прагнучи утвердити державний суверенітет та уникнути залежності від будь-якої з держав світу.

У 2010 році акценти змістилися в бік інституціоналізації: на перший план вийшли такі поняття, як верховенство права та сталий розвиток (Закон України Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України, 2010). Водночас, розглядаючи особливості цього документу, слід наголосити на необхідності розрізняти його початкову (2010 року) та оновлену (2014 року) версії, коли суттєво змінився зміст статті 11 «Засади зовнішньої політики». Положення, викладені у зазначеній статті 2010 року, демонстрували формальну наступність із принципами 1993 року. Так, було збережено повагу до суверенної рівності держав, територіальної цілісності, непорушності кордонів та вирішення спорів мирними засобами, що перегукувалося з

положеннями Розділу II Постанови 1993 року. Водночас, ключовою відмінністю початкової редакції стало вилучення курсу на інтеграцію до євроатлантичних безпекових структур, що фіксувало відмову від мети членства в НАТО. Зміни, внесені до Закону 2015 року, кардинально змінили його суть. Відтепер однією з основних засад зовнішньої політики визначалося «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства у цій організації» (Закон України Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України № 2411-VI, 2010).

Стратегія 2021 року демонструє кардинальну зміну парадигми: національні інтереси тут сформульовані крізь призму екзистенційної загрози. Протидія агресії та відновлення територіальної цілісності стають «найвищими пріоритетами» (Указ Президента України Стратегія зовнішньополітичної діяльності України, 2021). Інтереси держави полягають вже не просто в розвитку, а у фізичному виживанні та збереженні суверенітету. Водночас набуття членства в ЄС та НАТО перестає бути абстрактною перспективою і перетворюється на ключовий національний інтерес, що безпосередньо пов'язаний із безпекою та цивілізаційною ідентифікацією України як «сильної та авторитетної європейської держави» (Указ Президента України № 448/2021, 2021). Ця трансформація національних інтересів, від самоствердження до виживання, нерозривно пов'язана з еволюцією сприйняття значущого зовнішнього Іншого, що й зумовило найбільш радикальний зсув в українському зовнішньополітичному дискурсі – відображення образу Російської Федерації (РФ).

Дискурсивне конструювання образу РФ є, мабуть, найяскравішим індикатором кардинальних змін у зовнішньополітичній парадигмі України. Протягом трьох десятиліть цей образ пройшов карколомну трансформацію від стратегічного партнера, з яким Україна пов'язувала майбутню стабільність, до екзистенційної загрози, що визначає всю логіку безпекової та зовнішньої політики.

У документі 1993 року відносини з РФ фреймуються як ключові та безальтернативні. Лексика, що використовується для їх опису, підкреслює винятковість та пріоритетність: «домінантою двосторонніх відносин» є саме українсько-російські (Постанова ВРУ Про Основні напрями зовнішньої політики України, 1993). Більше того, вони визначаються як «стосунки особливого партнерства», від характеру яких «значною мірою залежатиме доля прогресивного демократичного розвитку як України, так і РФ, стабільність в Європі і в усьому світі» (Постанова ВРУ № 3360-XII, 1993). Україні відводиться роль «надійного моста між РФ і країнами Центрально-Східної Європи» (Постанова ВРУ Про Основні напрями зовнішньої політики України, 1993). Такий фреймінг відображав не просто ідеалізм, а поширену на пострадянському просторі надію, що нові, неімперські відносини можна збудувати на фундаменті взаємної поваги та економічного прагматизму, попри застереження щодо «будь-яких територіальних претензій» (Постанова ВРУ № 3360-XII, 1993).

Документ 2010 року демонструє помітний дискурсивний зсув. У статті 11, що визначає засади зовнішньої політики, РФ не згадується окремо (Закон України № 2411-VI, 2010). На відміну від документа 1993 року, де відносинам з РФ був присвячений окремий розгорнутий абзац, тут вона розглядається на загальних засадах у рамках «мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства» (Закон України № 2411-VI, 2010). Таке дискурсивне «мовчання» є продуктивним актом. Воно конструює знеособлений, легалістичний міжнародний простір, де відносини регулюються універсальними нормами, а не специфічними історичними зв'язками. До певної міри таке «мовчання» в документі 2010 року, неприсутність згадки безумовно значущого для України Іншого, можна інтерпретувати як «нульовий знак» (за Р.

Бартом), тобто таку відсутність, яка сама собою є знаковою. Водночас, позбавлення спеціального статусу дозволяє вбачати спробу вибудувати дискурс «унормування» або прагнення до того, що можна назвати «прагматичною рівновіддаленістю»: РФ з «особливого партнера» перетворюється на одного з багатьох міжнародних акторів, намагання десакралізувати ці відносини, нормалізувати їх шляхом де-ексклюзивізації цього Іншого для Нас, – стратегія, яку події 2014 року і подальшого розвитку агресії РФ проти України довели як неспроможну.

Стратегія 2021 року фіксує докорінний розрив із попередніми дискурсивними моделями. РФ тут однозначно ідентифікується як «держава-агресор» та «основна загроза для України і Європи» (Указ Президента України № 448/2021, 2021). Цей фрейм є центральним і визначає всю логіку документа. Про це свідчать назви окремих розділів: «Протидія агресії Російської Федерації» та «Зовнішньополітична діяльність щодо Російської Федерації» (Указ Президента України № 448/2021, 2021). Лексична когерентність тексту підтримується термінами «злочин агресії», «тимчасова окупація», «гібридна агресія», «дезінформаційні атаки» (Указ Президента України № 448/2021, 2021). Відносини з РФ, згідно з документом, «тривалий час перебуватимуть у режимі конфронтації», а перегляд цього підходу можливий лише після повної деокупації (Указ Президента України № 448/2021, 2021).

Таким чином, дискурсивна еволюція образу РФ стає не просто відмінністю тональності, а виявляє докорінну зміну парадигми: від дискурсу, що базувався на пост-радянських сподіваннях на добросусідство, через спробу «прагматичного унормування» до жорсткого реалізму, що визначає РФ як екзистенційну загрозу. Ця держава залишається значущим Іншим для України (попри недовговічну спробу 2010 року інтерпретувати її як базового), але радикально змінює своє положення, стаючи основним антагоністичним Іншим, – коли об'єктивні обставини агресії цієї держави знаходять своє відбиття в дискурсі іншування.

Водночас, своє значення значущих для України Інших зберігають Європейський Союз, Сполучені Штати Америки та Організація Північноатлантичного договору, які теж зазнають певних змін у інтерпретації. Особливо наочними такі зміни є в інтерпретації НАТО. Якщо в «Основних напрямках...» можна спостерігати певну амбівалентність інтерпретації: з одного боку підтвердження позаблокового статусу, а з іншого, – твердження, що це «не може вважатися перешкодою її повномасштабної участі у загальноєвропейській структурі безпеки» (Постанова ВРУ № 3360-XII, 1993), то Закон «Про засади...» демонструє як раз кардинальний перехід від такої невизначеності ствердженням позаблоковості в редакції 2010 року до «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації» в редакції 2015 р. (Закон України № 2411-VI, 2010).

Аналіз трьох документів показує, як Україна пройшла складний шлях від ідеї нейтралітету, характерної для раннього етапу державотворення, до чіткого і закріпленого в офіційному дискурсі вибору на користь євроатлантичної інтеграції як єдиної надійної гарантії суверенітету.

Документ 1993 року відображає безпековий дискурс, сформований в ейфорії завершення Холодної війни. Центральною ідеєю є створення «всеохоплюючих міжнародних систем універсальної та загальноєвропейської безпеки» (Постанова ВРУ № 3360-XII, 1993). Україна проголошує намір стати в майбутньому «нейтральною та позаблоковою державою», однак із важливою ремаркою, що цей намір «має бути адаптований до нових умов» і не є перешкодою для участі у загальноєвропейській структурі безпеки (Постанова ВРУ № 3360-XII, 1993). Ідеологічною основою цього

підходу є формула «безпека для себе – через безпеку для всіх» (Постанова ВРУ № 3360-XII, 1993), що свідчить про ідеалістичне бачення міжнародних відносин, де колективна безпека може замінити військові альянси.

Закон 2010 року є яскравим прикладом динамічної природи нормативно-правових актів. Важливо зазначити, що початкова редакція Закону 2010 року закріплювала позаблоковий статус, однак наданий для аналізу текст джерела містить ключові зміни, внесені після 2014 року, які кардинально трансформували безпековий вектор держави. Принципи зовнішньої політики все ще включають загальні формулювання про «утримання від загрози силою» та «вирішення міжнародних спорів мирними засобами» (Закон України № 2411-VI, 2010). Однак ключовим є положення статті 11, яке в оновленій редакції чітко визначає як одну з основних засад зовнішньої політики «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства у цій організації» (Закон України № 2411-VI, 2010). Ця зміна фіксує законодавчий відхід від політики позаблоковості.

Стратегія 2021 року стає маніфестом безальтернативного євроатлантичного вибору. Набуття повноправного членства в ЄС та НАТО визначається як «стратегічний курс держави», закріплений у Конституції (Указ Президента України № 448/2021, 2021). Членство в Альянсі подається не як одна з можливих опцій, а як ключова мета зовнішньої політики та фундаментальна гарантія національної безпеки (Указ Президента України № 448/2021, 2021). Інтертекстуальність цього документа з попередніми очевидна: він є прямою відповіддю на неспроможність попередніх моделей гарантувати безпеку. Поняття безпеки тут значно розширюється, включаючи «стійкість» – здатність держави протидіяти загрозам будь-якого характеру, включаючи економічний тиск, кібератаки та дезінформацію (Указ Президента України № 448/2021, 2021).

Тож, еволюція безпекового дискурсу демонструє, як під тиском зовнішньої агресії відбулася остаточна кристалізація геополітичного вибору України: ідеалістичні уявлення про позаблоковість поступилися місцем прагматичному розумінню того, що найнадійнішою гарантією суверенітету виступає інтеграція до євроатлантичних безпекових структур.

Отже, зовнішньополітична ідентичність держави не є статичною, наперед визначеною даністю, яка впливає з її географічного положення чи матеріальних можливостей. Навпаки, можна вважати, що це динамічний соціальний конструкт, який безперервно формується, підтримується та трансформується через дискурс, як сукупність наративів, символів та практик, що визначають, «хто ми є» на міжнародній арені та як ми співвідносимося з «Іншими». Розуміння механізмів, за допомогою яких цей дискурс конструюється, а головне – деконструюється, має виняткове стратегічне значення. Воно дозволяє не лише глибше аналізувати причини міжнародних конфліктів та союзів, але й бачити потенційні шляхи для трансформації ворожих відносин у співробітництво. Цей процес нерозривно пов'язаний із конструюванням образу «Іншого» як дискурсивної стратегії легітимації владних проєкцій.

Норми функціонують як конститутивні елементи міжнародної системи, не просто регулюючи, а й створюючи самих акторів та їхні інтереси. Через інтерналізацію цих норм держави не просто обмежують свою поведінку, але й фундаментально змінюють своє розуміння власних інтересів та ідентичності.

Аналіз ключових стратегічних документів виявляє драматичну еволюцію зовнішньополітичного дискурсу України. Цей шлях можна охарактеризувати як перехід від багатовекторності та ідеалістичних сподівань на нову архітектуру безпеки (1993), через прагматичну, але невизначену фіксацію європейського вектора (2010), до чіткого

цивілізаційного вибору та дискурсу опору агресії (2021). Водночас, крім дискурсивних розривів, можна виокремити й певні елементи спадковості у дискурсі. Протягом усього періоду незмінними константами залишалися: наголос на міжнародному праві, суверенітеті та територіальній цілісності. Однак смислове наповнення цих понять кардинально змінилося, якщо у 1993 році вони були інструментами утвердження нової держави, то у 2021 році стали гаслами боротьби за її фізичне існування. Варто зазначити, що еволюція зовнішньополітичного дискурсу України є не просто реакцією на зовнішні події, але й активним процесом конструювання зовнішньополітичної ідентичності через владні тексти. Зазначені документи не просто описували зовнішню політику, а й продукували її, продукуючи процес іншування, формуючи Інших того чи іншого типу, створюючи самі категорії «партнера», «агресора», «нейтралітету» та «інтеграції», які, у свою чергу, легітимізували конкретні державні дії – від балансування до опору – і формували той «режим істини», в рамках якого Україна осмислювала себе у світі.

Бібліографічний список

- Закон України Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України № 2411-VI, 2010. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/print>> [Дата звернення 10 листопада 2025].
- Закон України Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності № 2834-IX, 2022. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>> [Дата звернення 10 листопада 2025].
- Мендрін, О., 2021. Конструювання Іншого у процесі формування макрополітичної ідентичності. *European Political and Law Discourse*, 8(3), сс. 71-77. DOI: 10.46340/epd.2021.8.3.10.
- Мендрін, О. В., 2023. *Стратегії та практики конструювання макрополітичної ідентичності: Україна в контексті світового досвіду*. Доктор філософії (PhD). Дисертація. Маріупольський державний університет.
- Постанова ВРУ Про Основні напрями зовнішньої політики України № 3360-XII, 1993. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12/print>> [Дата звернення 10 листопада 2025].
- Угрин, Л. Я., 2016. Теоретичний аналіз державної ідентичності. *Гілея: науковий вісник*, 113, с. 365-369.
- Указ Президента України Стратегія зовнішньополітичної діяльності України № 448/2021, 2021. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>> [Дата звернення 10 листопада 2025].
- Центр Разумкова, 2017. Процес формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян: чинники впливу, оновні засади і напрями (Експертне опитування). *Національна безпека і оборона*, 1-2(169-170), с. 77-88.
- Шинкарук, К. О., 2009. Становлення зовнішньополітичної ідентичності пострадянських країн в умовах соціально-політичних трансформацій. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 4, с. 49-54.
- Diez, T., 2004. Europe's Others and the Return of Geopolitics. *Cambridge Review of International Affairs*, 17(2), pp. 319-335.

- O'Neil, N. B., 2010. Social Constructionist Approach to Personal Identity. In: Ronald L. Jackson, ed. *Encyclopedia of Identity*: in 3 vols. Thousand Oaks: SAGE, 2. pp. 739–742.
- Triandafyllidou, A., 2001. *Immigrants and National Identity in Europe*, New York: Routledge.
- Wendt, A., 1999. *Social Theory of International Politics*, New York: Cambridge University Press.

References

- Diez, T., 2004. Europe's Others and the Return of Geopolitics. *Cambridge Review of International Affairs*, 17(2), pp. 319-335.
- Mendrin, O. V., 2023. *Strategies and practices of constructing macropolitical identity: Ukraine in the context of world experience*. Ph.D. Dissertation. Mariupol State University. (in Ukrainian).
- Mendrin, O., 2021. Construction of the Other in the process of formation of macropolitical identity. *European Political and Law Discourse*, 8(3), pp. 71-77. DOI: 10.46340/eppd.2021.8.3.10. (in Ukrainian).
- O'Neil, N. B., 2010. Social Constructionist Approach to Personal Identity. In: Ronald L. Jackson, ed. *Encyclopedia of Identity*: in 3 vols. Thousand Oaks: SAGE, Vol. 2. pp. 739–742.
- Postanova VRU Pro Osnovni napriamy zovnishnoi polityky Ukrainy № 3360-KhII, 1993. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12/print> [Accessed 10 November 2025]. (in Ukrainian).
- Razumkov Centre, 2017. National identity formation: influential factors, basic principals and area of focus (Expert survey). *National Security and Defence Journal*, 1-2(169-170), pp. 77-88. (in Ukrainian).
- Shynkaruk, K. O., 2009. Stanovlennia zovnishnopolitychnoi identychnosti postsovetskykh krain v umovakh sotsialno-politychnykh transformatsii. *Visnyk NTUU «KPI». Politology. Sociology. Law*, 4, c. 49-54. (in Ukrainian).
- Triandafyllidou, A., 2001. *Immigrants and National Identity in Europe*, New York: Routledge.
- Uhryn, L. Ya., 2016. The theoretical analysis of state identity. *Hileya: Scientific Bulletin*, 113, pp. 365-369. (in Ukrainian).
- Ukaz Prezydenta Ukrainy Stratehiiia zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy № 448/2021, 2021. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [Accessed 10 November 2025]. (in Ukrainian).
- Wendt, A., 1999. *Social Theory of International Politics*, New York: Cambridge University Press.
- Zakon Ukrainy Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi stverdzhennia ukraïnskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti № 2834-IX, 2022. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [Accessed 10 November 2025]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro zasady vnutrishnoi ta zovnishnoi polityky Ukrainy № 2411-VI, 2010. *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/print> [Accessed 10 November 2025]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 07.12.2025 р.

O. Mendrin

CONSTRUCTING THE FOREIGN POLICY OTHER IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S IDENTITY POLICY

The article presents a comprehensive analysis of the discursive construction of foreign policy identity within the framework of Ukraine's identity policy. The central argument posits that foreign policy identity is a dynamic social construct, continuously formed, legitimized, and transformed through official discourse, with the strategic practice of «Othering» serving as its fundamental instrumental mechanism.

The author establishes the theoretical foundation by conceptualizing identity policy as a purposeful process of planning and implementing normatively formalized actions aimed at constructing a sense of unity within a social community. Within this process, foreign policy identity (FPI) is defined as a socially constructed self-representation of a state as an international actor, discursively formed at the state level and determined through interaction with other states and international actors. It is both an expression of a state's interests and a factor influencing its foreign policy. The instrumental capacity for shaping this identity is shown to depend on several factors, ranging from the type of political regime to the legitimacy and capability of political elites.

The analytical core of the article is a meticulous discourse analysis of three key Ukrainian strategic documents spanning three decades: the 1993 Resolution on Main Foreign Policy Directions, the 2010 Law on Fundamentals of Domestic and Foreign Policy, and the 2021 Foreign Policy Strategy. This longitudinal analysis reveals a dramatic evolution in Ukraine's foreign policy discourse and, by extension, its constructed FPI. The trajectory moves from the post-independence idealism of multi-vector balancing and hopes for a new pan-European security architecture (1993), through a phase of pragmatic but ambiguous European orientation and attempted «pragmatic equidistance» (2010), to a clear civilizational choice framed by existential threat and resistance (2021). A key continuity across all documents is the emphasis on sovereignty, territorial integrity, and international law; however, their semantic content radically shifts from tools of state affirmation to slogans of a struggle for physical survival.

The article's most significant contribution lies in applying a nuanced typology of the «Other» to decode this discursive evolution. The analysis demonstrates how the image of the Russian Federation undergoes a paradigmatic transformation: from a «special partner» and keystone for regional stability (1993), through a discursive «silencing» and attempted normalization as one actor among many (2010), to its unambiguous construction as the primary «aggressor-state» and antagonistic Other (2021). This shift from a significant, potentially agonistic Other to a singular, antagonistic Other is identified as the most radical discursive rupture, directly driven by objective circumstances of aggression. Concurrently, the article traces the evolving interpretation of other significant Others, such as the EU, the USA, and NATO. The security discourse evolves from declared non-alignment and collective security ideals to a legally enshrined pragmatic turn towards Euro-Atlantic integration as the sole reliable guarantee of sovereignty following the events of 2014, culminating in the 2021 Strategy's manifesto for an unequivocal Euro-Atlantic future.

Furthermore, the research elucidates how these strategic documents actively produce foreign policy reality rather than merely describing it. By generating specific categories like «partner», «aggressor», «neutrality», and «integration» by employing the practice of Othering, these texts legitimize concrete state actions – from balancing to resistance. They create a dominant «regime of truth» within which Ukraine makes sense of its place in the

world. The article concludes by underscoring the constitutive power of norms and discourse. Through the internalization of changing normative frameworks, states do not merely regulate behavior but fundamentally alter their understanding of their own interests and identity. Therefore, deconstructing the mechanisms of this discursive construction is of paramount strategic importance, offering insights into the roots of international conflict and potential pathways for transforming hostile relations.

Keywords: *identity policy, foreign policy identity, Othering, foreign policy, constructivism in international relations, symbolic politics, public diplomacy.*